

IKER
GAZTE
NAZIOARTEKO
IKERKETA EUSKARAZ

V. IKERGAZTE

NAZIOARTEKO IKERKETA EUSKARAZ

2023ko maiatzaren 17, 18 eta 19a
Donostia, Euskal Herria

ANTOLATZAILEA:
Udako Euskal Unibertsitatea (UEU)

Aitortu-PartekatuBerdin 3.0

GIZARTE ZIENTZIAK ETA ZUZENBIDEA

**Ideologia Elbira Zipitriaren
pentsamendu eta praxi pedagogi-
koan. Euskal etxe-eskolako
ikasleen lanen analisisa**

*Peio Manterola Pavo,
Irati Amunarriz Iruretagoiena eta
Aintzane Rodríguez Poza*

81-88 or.

<https://dx.doi.org/10.26876/ikergazte.v.02.10>

ANTOLATZAILEA:

BABESLEAK:

LAGUNTZAILEAK:

Ideologia Elbira Zipitriaren pentsamendu eta praxi pedagogikoan. Euskal etxe-eskolako ikasleen lanen analisia

Peio Manterola-Pavo, Irati Amunarriz-Iruretagoiena, Aintzane Rodríguez-Poza
UPV/EHUko Hezkuntzaren Museoa, Manuel Lardizabal, 2, 20018 Donostia, Gipuzkoa
peio.manterola@ehu.eus

Laburpena

Elbira Zipitriak frankismoan betean zabaldu zuen eskolaren berezitasun metodologikoak, euskararen erabilera zein euskaltzaletasunak beti eman izan du arreta. Alta, pedagogo euskaldunak finkatuta zituen ziamendu ideologikoak ere indartsuak ziren, eta hala islatu zuen eskola-ekimenean. Hori dela eta, Elbiraren hezkuntza-egitaterik abiatuta, bere ideal pedagogiko eta politikoetara hurbiltzea dugu xede. Horretarako, bere ikasleek osaturiko eskola-koadernoak aztertu, sustatu zituen jakintzen zein hizkuntzaren irakaskuntzaren kutsu ideologikoaz jabetu gara. Azkenik, Zipitriarentzat, hezkuntza bere ideologia osatzen zuten abertzaletasuna eta euskaltzaletasuna helarazteko baliabide bat ere bazela ondorioztatu dugu.

Hitz gakoak: Hezkuntzaren Historia; Elbira Zipitria; ideologia; pentsamendu pedagogikoa

Abstract

The methodologies, the use of the Basque language and the Basqueism that were presented in the school that Elbira Zipitria opened in the midst of Franco's regime have always attracted attention. However, the strong ideological foundations of the Basque teacher were also reflected in her pedagogical activity. Consequently, the aim of this work is to approach Zipitria's pedagogical and political ideals based on the teacher's school activities. To this end, we have analysed the school exercise books produced by her pupils, taking note of the ideological nature of her teachings. Thus, we have concluded that for the educator in question, education was a tool for the transmission of Basque nationalism and Basque nationalism.

Keywords: History of Education; Elbira Zipitria; ideology; pedagogical thought

1. Sarrera eta motibazioa

Pasaden urtearen amaieran, Elbira Zipitria zendu zela 40 urte bete zirenean, urtemugaren aitzakiaz-edo, memoria historikoak tokitxo bat eskaini zion pedagogo euskaldunari, besteak beste, *Elbira* tituludun dokumentalarekin Donostiako Parte Zaharrean jardun zuen andereñoari egin zuen lanaren garrantzia berraitortu zitzaionean (González, 2022). Pedagogikoki eta ideologikoki zituen berezitasunak beti suertatu dira deigarri, izan ere, abertzalea, euskaltzale porrokatua, jeltzalea eta kristaua; ideologikoki tradizionalista, baina pedagogikoki zinez berritzailea zen andereñoa. Haatik, bere pentsaera frankismo hasieratik praktikan jartzeak eta hezkuntzan militanteki aritzeak ere definitu zuen Elbira, euskara galarazita zegoenean lehendabiziko euskal etxe-eskola sortu, haurrak, helduak zein irakasleak hezi eta, azkenik, 1968an, Orixe Ikastola zabaldu baitzuen. Baina, nola islatu zen hori gutzia eskola-praktikan?

Azken galdekizun horri erantzute aldera, aipatu, ez direla gutxi izan azken hamarkadetan eskola praktikak ezagutzeko jomugaz hezkuntzaren historiaren ondare materiala eta, batik bat, eskola koadernoak abiapuntu hartuta burutu diren ikerkuntzak. Begi bistan eskola material didaktiko soil bat litzatekeen argialetxe-produktu hau “eskolaren kutxa beltzaren” sailean ere barneratu da jada, beste gauza batzuen artean, ikasgeletan praktikan jarri ziren pedagogien, maisu-maistrek hartu zituzten erabakien edota hezkuntza-politikek praxian izan zuten eraginaren berri izateko eskaintzen duten informazioa dela-eta. Horrenbestez, ez da harriztekoa hezkuntzaren historialari ugarik eskola-kaierak lehen mailako iturri gisa erabili izana.

Eskola-koadernoen bildumak, oro har, hezkuntzaren museoetan kausitu ohi dira. Hori dela medio, UPV/EHUko Hezkuntzaren Museoko *corpusera* jo dugu, non katalogaturiko 1447 kaieretatik, Zipitriaren hezigaiek eratutako 68 blok eta maistrak berak idatzirikoko bat aurki baitaitezke. Hauek dira, hain zuzen ere, pedagogo euskaldunaren ideia eta praktikak hobekien ezagutzen eta interpretatzen lagun gaitzaketen iturria, ez baitzuen bere metodoa eta ekimena azaltzen zuen idatzirik utzi. Horrenbestez, ondorengo lerroetan, eskola-koadernoek ikerketa historiografikoei eskaini dietena laburki aipatu, Elbira Zipitriak egindako lana testuinguruan jarri eta, aipaturiko koadernoan lagina abiapuntu izaki, bere egitate pedagogikoaren tasun ideologikoak aztertzeari ekingo diogu.

2. Arloko egoera eta ikerketaren helburuak

Ikerketa honek dituen bi gakoei teorikoki eusteko baliatuko dugu atal hau, eta, behin kontzeptuak argi izanda, ikerketa honen jomugak zehazteko aukera izango dugu. Gauzak horrela, hiru epigrafetan multzokatuko dugu atala: lehenengoan, eskola-koadernoak ikerketa iturri gisa aurkeztu eta alor akademikoan izan duten zeresana nabarmenduko dugu; bigarrenean, Elbira Zipitriaren zein bere esku-hartzearen bueltan jardungo dugu; behin hori eginda, ikerketaren xedea eta helburuak zehaztuz amaituko dugu.

2.1 Eskola-koadernoak: ikerketa iturri den material didaktikoa

Eskola-kaiera, historikoki, ikasle masa handiak alfabetatzeko eta “guztiontzako eskola” delakoa bultzatzeko baitezpadako izatera iritsi den eskola- eta argitaletxe-produktua da (Castillo Gómez, 2010). Funtsean, bete barik dagoen eta kasik osoki ikasleak osatu behar duen erreminta denez, ikasle-talde handiak kasik irakaslearen ikuskapen barik maneiatzeko baliagarri suertatu izan da (Meda, 2010). Halaber, koadernoak, ikasgeletan burutzen ziren idazketen euskarri gisa funtzionatzen du, baina baita eskola ekoizpenen –hau da, lezioen, ariketen, marrazkien, eta abarren– edukiontzi modura ere (Montino, 2010). Baina bere erabilera haratago doa, zeren eta, koadernoak, propaganda ideologikorako tresna modura, jakintzen antolaketarako zein produkziarako baliabide tankeran, kontrolerako mekanismo zein produktu ala “merkantzia” gisa erabili izan baitira. Bada, maiz, funtzioaren, landu nahi diren ikasgaiaren edo jakintzen araberrako forma dute edo ematen zaie koadernoari; hala, banakakoak eta kolektiboak, lan koadernoak, orriaren arabera ezberdindu daitezkeenak, etab. aurki ditzakegu.

Ziur aski, eskola-koadernoak denboraren igaroan ikasgelen barnean eta hezkuntza sistemaren zerbitzura izan duen funtzio zabal horrek sorrarazi dio gaur egun ikerketa historiografikoaren eremuan duen aberastasuna. Izan ere, eskolaren historiaz, hezkuntza-prozesuez, bultzatako praktikez eta eskola-kulturaz informatzen duten lehen mailako iturri bilakatu dira (Sani, 2010). Era berean, Sanchidrián Blanco-ren (2012) aburuz, koadernoak eta bertako edukiak eskolaren eta gizartearen erreproduzioak direnen heinean, ikasgelen barne-historia islatzen dute –hots, bertako filosofiak, ikuspuntu pedagogikoak, eginkizunak, etab.–, eta, gainera, irakaslearen lanaren nolakotasun historikoak ezagutzeko nahiz hezkuntza-sistemek praktikan izan dituzten ondorioak identifikatzeko ere baliagarriak dira. Aitzitik, eskola-kaierak, garai eta egoera sozio-pedagogiko jakin batzuetan eratu zirenez gero, ez dute iturri neutro bat osatzen; hortaz, koadernoak eta beren edukiak ez dira garaian garaiko espiritua aintzat hartu gabe problematizatu behar (Gvirtz & Larrondo, 2010). Alegia, egoera soziala, hezkuntza-politikak, korrante pedagogikoak zein ideologikoak sikiera ezagutzea komenigarria ez ezik, funtsezkoa ere bada.

Azalduriko zentzuan burutu dira bai nazioarte, bai Euskal Herri mailan koadernoak iturri eta aztergai dituzten zenbait ikerkuntza. Esate baterako, oraindano idatzi diren bi doktore-tesi azpimarragarriak direla iruditzen zaigu: bata, Silvina Gvirtz (1996) pedagogo argentinarrena da, zeinak kaieren analitiko abiatuta bere herrialdeko hezkuntza-diskurtsoa aztertzen baitu; bestea, Parra Nieto (2019) espainiarrak defendatua, hezkuntza sistema nazional-katolikoak zehar emaniko genero irakaskuntza sexistaren tasunak aztertzen dituena. Aldiz, badira EHUko museoko koaderno bildumari eta, juxtuki, Zipitriaren koadernoari heldu eta errendimendua atera dietenak ere; besteak beste, kaieretako berezitasun identitarioei, ikonografikoei eta linguistikoei erreparatu, andereño donostiarraren pedagogietara hurbildu baitira Dávila Balsera eta Naya Garmendia (2015a, 2015b) nahiz Dorronsoro Ziganda eta Rodríguez Poza (2018).

2.2 Elbira Zipitriaren ikuspegi pedagogikoa eta politikoa

Elbira Zipitria, bere irakasle-ikasketak jorratu ostean, Miguel Muñozaren Donostiako ikastolan hasi zen lanean 1926. urtean, eta bertan jardun zuen 1936an gerra lehertu eta Sarara ihes egin behar izan zuen artean. Ikastetxe hark jada bazituen hizpide dugun andereñoak bere bizitza osoko laborean mantendu zituen ardatz batzuk: euskaraz irakasten zen, kristautasunari hertsiki loturiko baloreak sustatzen ziren eta pedagogikoki berritzailea zen. Horrela, gudu zibila amaitu eta gutxira (1942) asmo argi batekin itzuli zen Donostiara: frankismoak galarazi zuen euskara eta euskarazko hezkuntza bultzatzekoarekin, alajaina. Hala egin zuen. Bere ideologia politikoa, ezagutza pedagogikoekin zein erbestean bere kabuz jorratutako irakurketa eta ikaskuntzekin uztartu eta 1946an, 1945ko Lehen Hezkuntzako legeak norbere etxean eskolak sortzeko

eskaintzen zion abagunea probestuz, Donostiako lehen euskal etxe-eskola zabaldu zuen. (Fernandez, 1994; Abasolo et al., 2004)

Aktibismo politikoa aspaldidanik zetorkion. Eusko Alderdi Jeltzalearen (EAJ) baitan zegoen Euskal Emakumeen Batzan (EAB) kide ezaguna zen eta, bertako militantziak tradiziozko euskal abertzaletasunetik emakumeei esleitu ohi zitzairen papera betetzea eskatzen zuen: haur euskaldunen zaintza, hezkuntza eta prestakuntza (Fernandez, 1994). Eredu teoriko eta dibulgatzaileari ere tokia eskaini zion, euskararen zein aberriaren aldeko hitzaldiak emanak zituen moduan, hainbat hedabideetan ere idatzi baitzuen (Abasolo et al., 2004). Alta, bere metodo pedagogikoez deus idatzi ez zuenez, bere ikasleek bertako kaierak dira bere irakaste-egitatearen isla (Elustondo, 2022). Lehen mailako praxian oinarritu zen, beraz, eta martxan jarri zuen etxe-eskola euskaldun hark ere kutsu militante ukalezina izan zuen.

Azken batean, euskal maistrak garaiko ideologia jeltzalearen edukiez bustiriko pedagogiak erabili zituen bere praktikan, Idoia Fernandez (1994) hitzetan, euskal nazionalismo tradizionala litzatekeena. Hori dela eta, maiz endari lotua ez ezik, euskaltzalea eta euskalduna izan arren, indarra euskararen iraupenean jartzen zuena eta ez hizkuntzaren zabalkundean. Gainera, ikasleak onartzeko “erabiltzen zuten irizpide nagusia ama eta aita euskaldunak izatea zen” (Abasolo et al., 2004, 74. orr.). Funtsean, Zipitria, bere garaiko emakume bat izaki, pillean zegoen eta eremu geografiko edo kultura bereizietan ezberdinki azaleratzen zen “patriotismo erlijioso” garaikideak beregan eragin zuen (Elustondo, 2022). Ez hori bakarrik. Elustondo beraren ustez, euskara batuarekiko jarrera ezkorra belaunaldi aldaketei atxikita iritsi ziren ikuspegi konfesionalak eta erlijiosoki berriei dagokie aspektu linguistiko soilei baino. Horrek ez du kentzen, noski, ikuspegi sabindarretik zetorkion eta bere irakaskuntzetan indartu zuen euskararen gaineko ikuspegi neologista bezain esentzialista, zeinaren bitartez, hitz berriak erabiliz eta sortuz, euskara erdarez ez “zikintzea” bilatzen baitzuen (Amundarain, 2006). Horri, gipuzkeraren erabilera eta dialektoek zuten esentzia gehitu behar zaio, izan ere, “Hauxe zihoen: ‘Izpirituak bizitza dakar, letrak hil egiten du’” (Abasolo Gallastegi & Lope de Muniain Martín de Balmaseda, 2006, 283. orr.).

Hezkuntza-eremuan maiz gertatu izan den moduan, euskara ardatz izan zuen esperientzia honek ere legearen exigentzia batzuetara egokitu behar izan zuen. Finean, etxe-eskoletako ikasleek, beste kolegioetakoek bezalatsu, 9-10 urterekin batxilergorako sarbide proba egin behar zuten, frantsesa eta gaztelania gutxienez menperatu behar izaten zituzten. Ondorioz, bi lengoaiak irakasten zizkien eskolako neska-mutil koskortuenei. (Fernandez, 1994; Elustondo, 2022)

Elbirak ideologia guzti hori bere azio pedagogikoan barneratu zuen, baina lehen aurreratu bezala, irakasle hau ideologikoki euskal abertzaletasunaren tradizioan kokatzen bazen ere, hezkuntzaren eta didaktikaren munduan XX. mendeko abangoardiaren parte da. “Euskal Eskola Berriaren” bultzatzailetzat ere jo izan da, hala nola, Montessoriren metodo intuitiboa, Freineten eskola eredu zabaltzeko dohaina, Decrolyk bultzatutako irakurketa-idazketa ikasteko teknikak eta ikaskuntzetarako interesak planteatzearen ideia, Piageten logika eta garun-eskemen egituraketa, eta, funtsean –Pestalozziarekin bat eginda–, kanpo eta barne bizipenei ematen zien garrantzia bere egin eta testuinguru zehatz batera moldatu zituelako (Abasolo et al., 2004). Katixima irakasteko modu ilustratzailea Quinet pedagogo eta katekista frantsesetik jaso zuela kausitu zuten Dávila Balsarak eta Naya Garmandiak (2015a) Elbiraren ikasleen koadernoak aztertu zituztenean.

Praktikan bezala, hezkuntza-materialaren hautaketan ere elementu bereizgarriak izan zituen Elbirak. Ezagunak dira bere eguneroko lanean matematikak lantzeko baliatu ohi zituen kanikak, gaztainak edota hostoak, idazten eta irakurtzen ikasteko zotzei atera zien probetxua, *Xabiartxo* eta *Martín Txilibitu* irakurliburuen erabilpena, marrazketa eta literatura ikasleei abertzaletasuna txertatzeko baliabide gisa erabili izana, irteerak eta komunitatea ezagutzei ematen zion munta, nahitaezko eleaniztasuna, genero bereizketarik gabeko eskola, etab. (Abasolo et al., 2004; Elustondo, 2022). Bada autore guzti horiek koadernoak (blokak) ere aipatzen dituzte, baita hauengan zeuden edukiak ere. Gainontzekoan, adierazi, material eta praktika jakin horien hautaketa maiz premiak eta eskasiak eraginikoa izan zela.

Hori gutxi balitz, “haur bakoitzaren ahalmenen arabera egokitzen ziren lanak, finkatzen ziren lan-erritmoak eta banatzen ziren ardurak” (Urbe, 2019). Guztia hori esanda ere, Elbiraren

berrikuntza nagusia egoera sozio-politikoak eragindakoa izan zen, euskararen debekuaren aurrean euskararen bidezko instrukzioan oinarritzen zen eskola eredu bat bultzatu baitzuen eta, orobat, pedagogia aktiboak izan zituen transmisiorako bide (Fernandez, 2002). Etxe-eskolari dagokionean –hau da, eskola domestikotasunean kokatzearenari–, aldiz, ez dio zeinu eraberritzailea aitortzen azken adituak, funtsean, legera moldatzen zelako eta, garai hartan, euskaldunak ez ziren beste zenbait eskola ere etxeguneetan antolatu zirelako.

2.3 Ikerketaren xedea eta helburuak

Sarreran azaldu bezala, ikerketa honen xedea EHUko Hezkuntzaren Museoa aurkitzen diren eta Elbira Zipitriaren ikasleek eratu zituzten koadernoetako edukiak abiapuntu hartuta, andereñoaren ekintza pedagogikoetan zeuden osagai ideologikoak aztertzea da. Batik bat, ikasleei transmititzen zizkien ideiak eta pedagogiarekiko zuen kontzepzioa ulertzeko. Horretan hiru helburu zehatzek lagun gaitzakete:

- 1) Etxe-eskolako praktiken bidez, Elbira Zipitriak eremu ideologiko-pedagogikoan egin zuen lana helaraziz, bere pentsamendura hurbiltzea.
- 2) Ikasleen bloketako eduki esanguratsu batzuk ikusgai jartzea.
- 3) Eskola-koadernoetako edukiak eta eskola-praktikak iturri ezberdinekin uztartuz interpretatzea.

3. Ikerketaren muina

Ikerkuntzaren alderdi enpirikoari heltze aldera, atal honetako lana bitan banatuko dugu: lehendabizikoan, sintetikoki bada ere, funts metodologikoa azalduko dugu; bigarrean, ostera, Zipitriaren ikasleen bloketan ikusitako eduki ideologiko batzuk aurkeztu eta iruzkinduko ditugu.

3.1 Arlo metodologikoa

Izaera interpretatzaileak dituen azterketa hau osatzeko, metodologia kualitatiboa erabiliko da. Hain juxtu, usatuko den teknikari UPV/EHUko Hezkuntzaren Museoko Elbira Zipitriaren ikasleen kaieren “analisi dokumental-deskribatzailea” deritzo. Halere, interpretazioan barneratzeko asmoa dugunez, teoria funtsatuari ere tarte bat egingo diogu analisisian zehar. Hau da, koadernoaren mamia deskribatzen eta erakusten goazen neurrian, ariketen berezitasunak gaia aztertu duten autore batzuen ideiekin txirikordatuko ditugu.

Lan horretan, lehenik, informazio ahalik eta baliagarrienarekin jotzeko asmoz, aztergai ditugun koadernoak orriz-orri behatu dira. Horrekin batera, aztertuko diren 25 koaderno aukeratu dira. Hautaketarako, irizpide nagusia zera izan da, Zipitriaren ekimen pedagogikoak zuen funts ideologikoa bertan islatzea. Finean, koadernoak aztertzerakoan suertatzen diren hainbat aukeraren artean, aspektu ideologikoak aztertzerakoan goaz. Horregatik, elementu estetikoetan (irudiak, argazkiak, marrazkiak) eta eduki elementuetan (landutako gaiak, curriculumak, burutu diren ariketa motak, etab.) jarri dugu begia; zerrendaturiko helburuak direla-eta, elementu materialek eta ebaluaziozkoek baino informazio taxuzkoagoa eskainiko baitigute. Ondorioz, gizarte eta giza zientzien ikaskuntza-irakaskuntzan islatzen duten ariketak lehenetsiko ditugu, baita marrazketa ere. Horrekin ez dugu esan nahi matematikaren lanketan ideologiarik aurkitzen ez denik –are gutxiago Zipitriaren metodoaz bagabiltza–, baina gaurdainoko koadernoaren ikerketetan ikusi dugunez, jakintza sozialak eta humanoak (adib. historia, lengoia eta literatura, geografia, “formación del espíritu nacional” zena etab.) izan ohi dira kutsu ideologikoa esplizituena jasotzen dutenak.

3.2 Elbira Zipitriaren ekimen ideologiko eta pedagogikoa

Zipitriaren koadernoak behatzen eta irakurtzen hasi garen unetik alor linguistikoek eragin digute ikusmira, izan ere, koaderno hauetan, bere esku-hartzearekin lotutako hiru bereizgarri har ditzakegu kontuan. Alderdi horiek, hein batean gutxienez, ideologia linguistikoaren inguruko pistak ematen dizkigute.

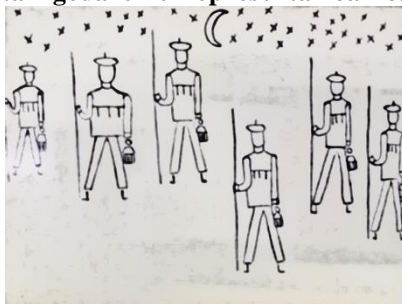
- 1) **Gipuzkeraren erabilera.** Euskara batuaren aurkako jarrera eta, neurri batean, pentsamendu purista zuen, bere hitzekin laburtzen dena: “Izpirituak bizitza dakar, letrak hil egiten du”.
- 2) **Neologismoak.** Amundarainek (2006) aipatzen duen eta euskara erdara oroz babesteko xedea zuen “neologismo sabindarra” aurki daiteke.

- 3) **Frantsesaren zein gaztelaniaren erabilera.** Abasolok et al. (2004) ziurtatzen dutenez, Zipitriaren ustez hizkuntza denen aberastasuna suposatzen zuten, baina, Fernandez (1994) gaztelania eta frantsesaren erabilera ostean ikasleek batxilergora pasa ahal izateko ematen zen. Hala, nolabait, kanpoko ideologia linguistiko batek ere derrigortu zuen andereñoa ikasleei erdaraz irakastera.

Edonola ere, aipaturiko hiru alderdiak ondorengo lerroetan ikusgai jartzen joango garen adibideetan ikusi ahal izango dira. Esate baterako, gipuzkeraren erabilera eta garaiko euskararekiko ikuspuntu garbitzailea edo garbizalea ebidentzian geratzen dira uneoro.

Ikasgaiei dagokienean, literaturak, geografiak, marrazketak, inguruaren ezagutzak zein matematikek indar handia dute. Aldiz, harritzekoa da Gvirtz-ek (1996) aipatzen duen jakintzen hierarkiari horri dagokionez, historiak, eskola-jakintza modura hartzen duen espazio urria edo kasik hutsa. Horren arrazoietako bat izan daiteke, Pérez, Eskisabel eta Bilbaok (2008) dioten moduan, betidanik kontakizun historikoak estatu-nazio hegemonikoen menpe egon izana eta tradizioa berriz, nazio kolonialen ondare izatea. Badirudi, Zipitriak historia tradizioagatik trukutzen zituela, zeren eta, ugariak dira euskal tradizioa oinarri duten idazki eta irudiak, maiz literaturaren eta ikonografiaren bitartez islatzen direnak edota euskal ospakizunak gogoratuz burutzen zirenak. Gainera, gertuko jaiak oroitzearekin erdietsi nahi zena, haurrak inguruko gertaeren bitartez motibatzea zen. Hala, etsenplu gisa, Agate Deuna oroitzeko erabili ziren marrazkia eta kantuaren zati bat aurkez daitezke. Marrazkiak (*1. irudia*), gainera, badu bere zeresan ideologikoa: batetik, estetikaren bitartez euskaldunen atontzeko era helarazten da eta, horri lotuta, garaiko genero kontzepzioaren berri ematen da inplizituki, lehen gizonezkoak bakarrik irtetzen baitziren olesean. Gainerakoan, marrazkiaren alboko testuak laburtzen du euskalduntasunean ohiturak duen garrantzia: “Agate Deuna [...] Euskaldunen oitura edeñak / guk berpiztu nai ditugu / oregatik zuregana gatoz / agurik xamurēna artu”.

1. irudia. Santa Agedaren errepresentazioa koaderno batean

Garaiko ideologia koadernoetako literaturak ere ederto islatzen du, honi bukolismo zeinu argiak nabari baitzaizkio. Elorzak (1977) dioenez, euskal nazionalismoak bere hastapenetatik ekoitziriko literaturan euskal tradizioa landa eremuarekin zein inguru naturalekin uztartuz idealizatu izan da eta, bidenabar, mitoan oinarritzen den historiografia bat eratu. Are gehiago, Fernándezek (1993) dio, Orixeren eraginez-edo, Elbira ere “ideologikoki gizartearen irudikapen nekazal giroko eta erromantikoarekin loturik agertzen” (63 orr.) zaigula eta, hori, naturalen eta erlijioaren gaineko adierazpenetan azaleratzen da. Hala, ez da harritzekoa Lizardiren *Bultzai leiotik* edo Aranaren *Eguzkia Mendi Artetik*-en tankerako abestiekin topo egitea eta testuetako mezuan alboan marraztutako paisaia naturaletan ere hauteman ahal izatea.

Edonola ere, bukolismo zeinu hain argiak ez dituzten zenbait ekoizpen literariok ere jomuga ideologikoa dituztela azpimarratzea ere komeni da. Esate baterako, Aberri Egunaren harira Arana Goirik konposaturiko *Gora ta gora* kantua –EAJren ereserkia– idatzita ageri da, baina originalki bizkaitarrez den kantu hau, kaier donostiarrean gipuzkeraz idatzirik ageri da: “Gora ta Gora Euzkadi / aintza ta aintza / bere goiko Jaunari. /Aritz bat Bizkaian da. / Zar sendo zindo. / Bera ta bere lagialakua /aritz gainean degu /gurutza deuna / beti gure goi-buru /Abestu gora Euzkadi /aintza ta aintza / bere goiko Jaunari”. Finean, kantu jeltzaleak, alderdiaren zein Zipitriaren ideia tradizional denak biltzen ditu: kristautasuna, Gernikako zuhaitza, gipuzkera (jatorrizko kantua bizkaitarrez da) eta “H”-ren erabilpen eza. Azkenik, *Euskadiren* ikuspegi jakin bat transmititzeko, nola aberriaren hala lege zaharren sinbolo den haritzari kantuak.

Aberriarenganako ikuspegia lantzeko modu grafikoena eta haurrek begietatik modu errazenean sartzen zaiena, ordea, geografiaren lanketaren bitartekoa da. Andereño donostiarra testuz nahiz ilustrazioz bederen baliatu zela ikustarazten digute blokek. Zipitriak ez zuen

aukerarik galtzen hezigaiei bere ikuspegia abertzalea helarazteko eta, ikusi ahal izan dugunez, gaztelania lantzeko erabilitako testu batean honako hau idatzarazi zien ikasleei: “Nosotros vivimos en una tierra llamada Euzkadi. Otros viven en las tierras de alrededor. Otros en otras tierras que están muy lejos y no se llaman como la nuestra”. Beraz, legearen hizkuntza-eskaeretara doituta ere, bere lurraldearekiko kontzepzioa helarazten iaioa zen Zipitria.

Baina ikonografiaz ere balitu zen, ugariak baitira ikasleen koadernoetan dauden mapak, batez ere Euskal Herrikoak. Maistrak oso argi zuen *Euzkadi* zer-nolakoa zen: sei probintziaz eratutako aberri bat, hegoaldean *España*-rekin eta iparraldean *Parantze*-rekin mugatzen dena. Hori *Euzkadi*’ko mugak eta zatiak izeneko ariketan beha daiteke, zeina Dávila Balserak eta Naya Garmendiak (2015a) ikustarazten duten moduan, *Xabierto* eskuliburutik ateratakoa baita. Haatik, koadernoko kasuak (2. irudia) Lopez Mendizabalen (1932) liburuagandik bereizgarri esanguratsu batzuk ditu. Esaterako, “Euskalería”ren zatiak” beharrean “Euzkadi” eta “mugak” terminoak aipatzen dira, eta kasu honi, izan ere, Euzkadi termino politiko sabindarraz jabetzeaz gain (eta ez du usatzen orduan kontzeptu linguistiko-kultural bezala erabiltzen zen *Euskalería*), eskuliburuan ez bezala markatzen dira *Euzkadi* bi estatu edo herrialde ezberdinekiko aparte dagoela zehazten duten mugak. Gainera, Behe Nafarroa eta Nafarroa Garaia bat izatea eta Trebiñuko lerroak ez egotea ere argigarria da; modu horretan, Espainiaren eta Frantziaren arteko mugek ez dutelako ez Euskal Herria ez Nafarroa ebakitzen, eta Euzkadik bere “zati” eta “muga” propioak ziurtatzen ditu.

2. irudia. Euzkadi’ko mugak eta zatiak Xabierto-n eta koaderno batean

Geografia lantzerako orduan, Iturriotzen (1932) *Lutelestia* testuliburuaren erabilera ere hautematen dela esango genuke. Abasolo et al. (2004) lanean ageri den Zipitriak zituen liburuen zerrendan liburu hau agertzen eta bertako ariketak koadernoko mapetako batekin alderatuz gero, beren antzekotasunaz gain, erabiltzen den terminologian dauden berdintasunak ikus daitezke. Terminoetatik, bietan ageri den *Lu’arteko ixasoa*-k sortu digu atentzioa, ez baita hiztegi askotan ageri eta gaztelaniazko hitzaren itzulpen literala da.

3. irudia. Afrikako mapa koadernoan eta Lutelestia testu-liburuan

Amaitzeko, esan, lehen nabarmendu dugun moduan, erlijioak ere presentzia handia duela ikonografian eta literaturan; beraz, esan gabe doa, hau ere elementu ideologiko-moral garrantzitsua zela: “euskaldun fededun” esan izan da. Bada, kaieretan katixima lantzeko marrazketez gain, gelako heriotzak jorrazteko otoitz eta marrazkiak ageri dira eta, bertsuki, euskalduntasunean nahiz euskal nazionalismoan irudikagarriak izan ziren pertsoneri ere omenaldiak eskaintzen zaizkie beren heriotzaren urtemugan. Honakoa abendu batean San Frantziskozko Xabierri eskaintzen zaion esaldia: “Xabier zu zera euskaldun / gure odola zañetan / aita’gandik Jatsu’koa / amagandik Xabier’ko / zerura gaitzekan artean lagun gaitzazu lu’ean”. Kurioski, azken eskaintzan Xabierren ahaideen jatorriaren geografiak, oinordekotzak, baldintzatzen du bere euskalduntasuna eta ez hizkuntzak. Bestalde, ziurra ez izan arren, hiletageinkizun hauetan lanketa historikoaren zeinuren bat ikus daiteke; tamalez, tankera honetako lezioetan ez dakigu gelako ahozkotatasuna noraino heldu zen.

4. Ondorioak

Elbira Zipitriaren ikasleen edukietan kausitu ditugun osagai ideologikoak, oro har, euskarari eta euskaltzaletasunari atxikirik daude, baina pedagogia helarazpen ideologikorako erabiltzen zuen tresna bat zen heinean, badira zenbait elementu bereizgarri. Pedagogoen ideologia, lehenik eta behin, eskola ofizialetatik eta hezkuntza nazional-katolikotik erabat aldentzen da eta, gero, korrante abertzale berriengandik ezberdintzen; azken hau, gehienbat euskararen erabileraren bitartez aurkeztu zuen irakasleak. Hezkuntza espainoletik eta garaian sustatzen zen hispanitatetik bereizteko, aldiz, euskararen erabilera ez ezik, geografia, literatura, kantua eta olerkaritza, ikonografia, etab. erabili zituen. Baita erlijioa eta metodo pedagogikoa bera ere.

Bereizketa horretarako erabili zituen osagaien artean, ideologia linguistikoaz gain gehien nabarmentzen direnak, lurraldearen gaineko kontzepzioa, tradizioa eta erlijioa dira, gure iritziz. Alde batetik, beren aberria zein den, non kokatzen den eta zer-nolakoa den adieraziz, lurraldetasuna gardenki transmititzen zien ikasleei; bestetik, erdarazko testu batean ikusi dugun eran, *Euzkadi* izeneko lurraldea beren herria zela eta beste lurraldeak ingurukoak ala urrunekoak zirela adierazten zien umeei. Olerkietan nahiz marrazkietan islatzen den euskal tradizioak, aldiz, Euskal Herriaren aitzinako existentzia justifika dezake eta, hala, historian duen hutsunea estaltzen du; horregatik egiten zaie aipamena landa eremuei, jai tradizionalei, Xabierko Frantzisko eta Loiolako Iñigo bezalako euskaldunei, etab. Bada berdintsua gertatzen da euskal nazionalismoaren tradizioak barnebiltzen duen poesian ageri diren zeinu bukolikoekin. Baina tradizioari hertsiki lotuta erlijioa ageri zaigu, poesian zein katekesiaren berariazko lanketan ez ezik, heriotzen jazopenen ala urteurrenen oroitzen ere aurki dezakegu hau, non, sarritan, euskal pertsonaia “mitikoak” oroitzen baitiren. Kurioski, Zipitriak ikasleekin landuriko ariketetan, jakintzak elkarren menpeko gisa ere azaltzen ditu, eta horretarako literatura, kantuak nahiz olerkiak baliabide aparta gertatu zitzaizkion.

Beraz, ezin da ukatu Zipitriak bultzatuko hezkuntza praktiketan ideologia nazionalista eta jeltzalea esplizituki agertzen ez denik. Halere, egitate pedagogiko oro da ideologikoa eta, Altusser-en (1974) terminoetan egiten badugu berba, Zipitriak “eskola-aparatu ideologikoa” probestu zuen eta garai zail batean euskal nortasunarekiko eta euskararekiko zuen ikuspegia defendatu zuen. Hori bai, garaikideak ziren eskola ofizialek ez bezala, etxe-eskolek orokorrean ez zuen Estatuaren Aparatu Ideologiko gisa funtzionatu, alderdi legal batzuk betetzera beharturik egon baziren ere, sistema nazional-katolikoaren aurka erreakzio bat eratu zuten eta, euskal kulturak zein pedagogia aurrerakoiek jasan zuten zapalkuntza politikoaren aurrean, eduki euskaldunak eta metodo eskolanobistak jarri ziren martxan bertan.

5. Etorkizunera begira

Elbira Zipitriaren ikasleen koadernoen erakusketa moduko honekin, xumeki bada ere, tesia eratzeko bide malkartsu honetan beste oinatz bat eman dugu. Abiapuntu bat besterik ez da, jakina, oraindik aztertzeke dauden eduki ugari baitauzkagu eskuetan. Horien artean, Euskal Herrian eta Estatuak beste zenbait kolegio eta lizeoetan eraturako eskola nazional-katolikoetako koadernoak edota ikastolen mugimenduaren baitan osatu ziren eskola-praktikak. Beraz, interesgarria iruditzen zaigu frankismoan zehar Euskal Herrian eman ziren zenbait hezkuntza esperientzien arteko konparaketak egitea: bai alor ideologikoan, baina baita pedagogikoan ere. Azken batean, tesiaren inguruan aurreratu dugunetik hala irtenda, esan dezakegu, koadernoetan topatu nahian gabiltzan transmisio edo txertaketa ideologikoak adar asko dituela eta ez dela beti artikulatu honetan azaldu duguna bezain agerikoa izaten. Alegia: kaieren bitartez pentsaera bat helarazi daiteke joera propagandistikoaren bitartez, neurri pedagogiko jakin batzuk erabilia, koadernoen orrien nolakotasunak baldintzatuta, jakintza konkretu batzuk beste batzuen gainetik sustatuta, atzean dagoen pentsamendu pedagogikoaren bidez, etab. Horrenbestez, koadernoak hizpide izanda, alor guzti horiek lantzea eta, hortik abiatuta frankismoko eskola-esperientzia ezberdinak alderatzea izango da gure epe erdi-luzerako zeregina.

6. Erreferentziak

Abasolo Gallastegi, R., & Lopez de Muniain Martín de Balmaseda, J. (2006). Elbira Zipitria Irastorza. *Vasconia*, (35), 271-285.

Abasolo, R., Lopez de Munain, J. & Urbe Irazusta, A. (2004). *Ilunetik argira. Elbira Zipitria*. Hik Hasi.

Althusser, L. (1974). *Ideología y aparatos ideológicos del Estado: notas para una investigación* [2. argitalpena]. Editorial la Oveja Negra.

- Amundarain, D. (2006). Elbira Zipitria gogoan. In J.M. Larrazabal (Arg.). *Elbira Zipitria gogoan. Piageten argitan* (orr. 19-36). UPV/EHUko argitalpen zerbitzua.
- Castillo Gómez, A. (2010). Los cuadernos escolares a la luz de la Historia de la cultura escrita. In J. Meda, D. Montino & R. Sani (Arg.), *School Exercise Books. A complex Source for a History of the Approach to Schooling and Education in the 19th and 20th Centuries* (orr. 3-10). Polistampa.
- Dávila Balsera, P., & Naya Garmendia, L. M. (2015a). Iconografía y representación nacionalista en los cuadernos escolares de la primera Ikastola (década de los sesenta del siglo XX). In N. Pardos, E. Colledemont & J. Soler (Arg.), *Actas del XVIII Coloquio de Historia de la Educación: arte, literatura y educación* (orr. 118-131). Universitat de Vic - Universitat Central de Catalunya.
- Dávila Balsera, P., & Naya Garmendia, L. M. (2015b). La construcción de la identidad nacional a través de los cuadernos escolares en el franquismo en el País Vasco. *RIDPHE*, 1(1), 7-21.
- Dorronsoro Ziganda, L., & Rodríguez Poza, A. (2018). In La presencia del euskera en los cuadernos escolares de Elbira Zipitria. L. Naya Garmendia, M. A. Chateaufreynaud & P. Dávila Balsera (Arg.), *Hizkuntzak, Ondarea eta Identitateak* (orr. 239-248). Delta.
- Elustondo, M. A. (2022). Elbira Zipitria Irastorza (1906-1982). Precursora de la innovación pedagógica en euskera. In A. Costa. *Mujeres imprescindibles. Educadoras en la vanguardia del siglo XX-en* (orr. 155-173). Kalandraka.
- Fernández, I. (1993). Gerraondoaren historia luzea: euskal eskolagintza. *Uztaro*, (9), 59-88.
- Fernandez, I. (1994). *Oroimenaren hitza. Ikastolen historia 1960-1975*. Udako Euskal Unibertsitatea.
- Fernandez, I. (2002). Elbira Zipitria, euskal eskolaren izen mitikoa. *Hik Hasi*, (72), 40-42.
- Gozález, I. (2022). Elbira [dokumentala]. *Baleuko*. <https://www.eitb.eus/eu/nahieran/programa/elbira/5619/>
- Gvirtz, S. (1996). *El discurso escolar a través de los cuadernos de clase: Argentina 1930-1970* [doktore tesia]. Universidad de Buenos Aires.
- Gvirtz, S. & Larrondo (2010). El cuaderno de clase como fuente primaria de investigación: alcances y límites teóricos y metodológicos para su abordaje. In J. Meda, D. Montino & R. Sani (Arg.), *School Exercise Books. A Complex Source for a History of the Approach to Schooling and Education in the 19th and 20th Centuries* (orr. 11-22), Polistampa.
- Ituriotz, P. (1932). *Lutelestia 1.º Mala*. Imprimatur.
- Lopez Mendizabal, I. (1925) *Xabiartxo. umiei euskeraz irakurtzen erakusteko idaztia*. Lopez'tar E.'ren etxea.
- Meda, J. (2010). The Exercise Book as a Material Object. In J. Meda, D. Montino & R. Sani (Arg.), *School Exercise Books. A Complex Source for a History of the Approach to Schooling and Education in the 19th and 20th Centuries* (orr. XXV-XXVIII). Polistampa.
- Montino, D. (2010). The Exercise Book as a Formal Object. In J. Meda, D. Montino & R. Sani (Arg.), *School Exercise Books. A Complex Source for a History of the Approach to Schooling and Education in the 19th and 20th Centuries* (orr. XXIX-XXXIII). Polistampa.
- Parra Nieto, G. (2019). *La educación femenina durante el nacionalcatolicismo y su reflejo en los cuadernos escolares* [doktore tesiaren laburpena]. Universidad de Salamanca.
- Sanchidrián, C. (2012). Los cuadernos escolares como recurso didáctico en la enseñanza de la historia de la escuela. *Revista De Ciencias De La Educación*, (231), 435-449.
- Sani, R. (2010). A Complex Source for History of the Approach to Schooling and Education. J. Meda; D. Montino & R. Sani. *School exercise books. A Complex Source for History of the Approach to Schooling and Education in the 19th and 20th Centuries-en* (orr. XV-XXIV.), Polistampa
- Urbe, A. (2019ko otsailak 12). *Pedagogo sortzaileak: Elbira Zipitria*. Hik Hasi. http://hikhasi.eus/Albistegia/20190212/Pedagogo_sortzaileak:_ELBIRA_ZIPITRIA

7. Esker onak eta aipamenak

Eskerrak, bihotzez Udako Euskal Unibertsitateari eta, bereziki, Iker Gazteko lan-taldeari euskarazko dibulgazio zientifikoagatik egiten duten lanagatik. Bestalde idatzi honetan hizpide izan dugun pedagogoari, euskarazko hezkuntzari eman dion guztiagatik. UPV/EHUko Hezkuntzaren Museko eta IkasGaraia ikertaldeko kideei ere bai, ondare historikoa jaso eta honako ikerkuntzak hau burutu eta argitaratzeko aukera eskaintzearen. Eusko Jaurlaritzari, pasioz betetako ikerketa-lanak ekonomikoki laguntzearen. Azkenik, egunerokoa doktore-tesia den labirinto honetan mapa eta iparrorratz zaretanoi, laguntzeko prest azaldu zaretanoi eta, noizean behin, solasean kafetxo bat hartuz, eguneko notiziak, pozak, penak zein hanka-sartzeak aditzeko prest zaudeteni.